

Obraz šlechty v sylabech českých hradů a zámků z období normalizace*

MICHAL NGUYEN

Abstrakt | Abstract

Zpřístupněné památky jsou důležitým edukačním prvkem a zprostředkovatelem našich dějin. Na hradech a zámcích je tak mimo jiného předkládán i obraz šlechty a jejího života. Studie se věnuje právě tvorbě tohoto obrazu v období normalizace a představí strategie a narativy, které pro prezentaci urozených jedinců používal komunistický režim v Československu.

Accessible monuments are an important educational element and a mediator of our history. A picture of the nobility and their life is presented in castles and chateaus, among the other things. This study focuses on the creation of this image during the period of normalization and presents the strategies and narratives used by the communist regime in Czechoslovakia to present noble individuals.

Klíčová slova | Keywords

obraz, šlechta, průvodcovský text, šlechtická sídla, normalizace

image, nobility, guide text, noble mansions, normalization

V souvislosti s církevními restitucemi, prezidentskou volbou v roce 2013 nebo v případě restitucí šlechtického majetku se ve veřejné debatě stále a často skloňuje úloha šlechty v našich dějinách. Obvykle pak v negativním smyslu slova. Tento pohled je do velké míry ovlivněn českým národním obrozením a událostmi 19. století, kdy dochá-

* Studie vychází z diplomové práce obhájené v roce 2020 na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci s názvem *Obraz šlechty v průvodcovských textech českých hradů a zámků. Období totality 1948–1989*. Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2022_021).

zelo k vymezování se vůči „cizí“ šlechtě a kladl se důraz na šlechtu tzv. českou. Následně ovšem nestačilo ani to a urozené vrstvy byly zcela upozaděny v duchu nacionálních tendencí s poukazem na zápornou roli šlechty v české historii.¹

Další výraznou ranou šlechtickému prostředí pak byl vznik Československé republiky, která nutně stála na odlišných principech a která se už v samém svém počátku musela vypořádat s odkazem Rakousko-Uherska. Šlechta jako taková už nehrála vůdčí roli, de iure ostatně přestala zákonem z roku 1918 existovat a v nadcházejících letech mělo dojít i k „odčinění Bílé hory“ a přerozdělení šlechtického majetku lidem.²

Významným okamžikem pro tvorbu obrazu šlechty v našich zemích se stal také nástup komunismu, který ve šlechtě stále spatřoval třídního nepřítele, sice už nikoliv toho hlavního, přesto ovšem bylo potřeba se s ním vypořádat. Tomuto ostatně nahrávala i poválečná situace a odsun německého obyvatelstva. Nic pak nebylo platné angažmá šlechty v protinacistickém odboji. Za své vzaly osudy všech šlechtických rodin a jejich majetků.³

Všechny zmíněné dějinné události velmi ovlivnily to, jakým způsobem bylo a je nahlíženo na urozené jedince v české kotlině. Právě tento obraz je možné rozkrýt i za pomoci takových pramenů, jakými jsou průvodcovské sylaby hradů a zámků. Právě tyto památky totiž byly častým cílem turistů a měly neoddiskutovatelnou roli v edukačním procesu, čehož si ostatně byl stát vědom a cíleně dohlížel na ideovou podobu zde reprodukováných textů.⁴

Socialistický člověk⁵ tak měl na hradech a zámcích vyslechnout takové příběhy, samozřejmě psané adekvátním jazykem,⁶ které by upevnily jeho socialistickou výchovu

1 Blíže k otázce mýtu šlechty nejen v 19. století již klasická práce Jiřího Raka. Jiří RAK, *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994.

2 K této problematice výběrově např.: Josef PEKAŘ, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Praha 1923; Zdeněk HAZDRA, *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*, Praha 2014; Dita JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*, Praha 2017.

3 Příspěvků k poválečné historii Československa a zaboru majetku je celá řada, za všechny zmiňme pro tuto studii ty nejzásadnější, které nebyly uvedeny v předchozí poznámce: Zdeněk HAZDRA – Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ (ed.), *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*, Praha 2011; Jan KUKLÍK a kol., *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*, Praha 2011; Kristina UHLÍKOVÁ (ed.), *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, Praha 2017; Eadem (ed.), *Konfiskované osudy. Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočestí majitelé*, Praha 2019.

4 Eadem (ed.), *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004, s. 53–55; Naděžda KUBŮ a kol., *Metodika průvodcovské činnosti na hradech, zámcích a dalších zpřístupněných památkách*, Praha 2014, s. 36–37. Blíže k památkové péči mimo jiného i v období totalitního Československa: Josef HOBZEK, *Vývoj památkové péče v českých zemích. Stručný nástin*, Praha 1987.

5 Srov. Denisa NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*, Brno 2018.

6 Ibidem, s. 12–15.

a světonázor, jenž odpovídal představám vládního aparátu.⁷ Právě slovník, který byl autory textů používán, hrál klíčovou roli.⁸ Ať už se jednalo o apel v podobě glorifikace lidu či o neustálé opakování obligátních frází o péči socialistického státu.

Právě socialistické zřízení bylo považováno za záruku dobré péče o zestátněný majetek. Například text z boskovického zámku hovoří zcela jasně, když připomíná, že tu v roce 1971 proběhla rozsáhlá rekonstrukce iluzivních maleb ve zdejší kapli, a to nákladem 40 000 Kčs. Tyto práce na objektu mají být „nejlepší[m] svědectví[m] péče socialistického státu o svěřené hodnoty minulosti, jejichž zachování pro příští generace je zajišťováno nejen obrovskými finančními částkami, ale také školenými kádry pracovníků.“⁹ Rovněž je potřeba ocenit „organizační podíl národních výborů všech stupňů při obnově historických kulturních památek a vysokou úroveň metodických pracovníků památkové péče.“¹⁰ Oproti tomu je v textech připomínáno, jak špatně se o šlechtická sídla starali původní vlastníci. Syllabus ze zámku Doudleby apeluje na to, aby průvodce zdůraznil „období chátrání a úpadku zámku za posledních majitelů.“¹¹

Z výše uvedeného jasně vyplývá, že šlechta byla stále trnem v oku vládnoucímu režimu, který při prohlídkách památek nemohl upustit od prezentace šlechty jako třídního nepřítele. Ve společnosti tak mělo docházet k ukotvování chtěného obrazu šlechty a byla podporována celá řada starších negativních stereotypů. Právě pomocí vymezování se vůči nepřátelům vnějším i vnitřním upevňovala vládnoucí strana svou pozici v zemi a legitimizovala své kroky.¹²

Otázka mýtů o šlechtě a její vnímání obecně je vděčným badatelským tématem, stejně jako osudy urozených jedinců po druhé světové válce. Právě této problematice věnuje v posledních letech odborná veřejnost značnou pozornost. Dochází k analýze historiografie, beletrie, filmografie, novin apod. Svůj neopominutelný prostor zde má ovšem i orální historie a problematika paměti.¹³ Téma prezentace historických událostí

7 O fungování a prosazování komunistické výchovy především v oblasti školství: Jaroslav CUHRA – Marie ČERNÁ – Markéta DEVÁTÁ – Tomáš HERMAN – Pavlína KOUROVÁ, *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*, Praha 2020.

8 Petr FIDELIUS, *Řeč komunistické moci*, Praha 2016.

9 Národní památkový ústav (NPÚ), Oddělení správy a prezentace mobiliárního fondu (OSPMF), Boskovic, b. d., s. 15–16; Konkrétní průvodcovské texty budou v předkládané studii citovány tak, že bude uvedeno jejich uložení v rámci organizační struktury Národního památkového ústavu, následně název objektu a datace samotného textu, a sice za předpokladu, že je tento údaj dostupný.

10 Ibidem.

11 NPÚ, OSPMF, Doudleby, 1971, s. 1.

12 Nejnověji se tématu věnuje Denisa NEČASOVÁ, *Obrazy nepřítele v Československu 1948–1956*, Praha 2020.

13 Mimo již výše zmíněných prací lze jmenovat výběrově například Michal JEMELKA a kol., *Role šlechty v poválečné české společnosti a její prezentace v oficiálně vydávaných médiích*, in: O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého, ed. R. Slabáková, Olomouc 2004, s. 79–103; Radmila ŠVARČÍKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Šlechta v Čechách a na Moravě ve druhé polovině 20. století – její obraz, její hodnoty a její paměť*, in: Šlechta

a osobností vyplouvá na povrch i díky textům, které se věnují muzejnictví. Ty obrací svůj zrak směrem k výstavám a exponátům v muzeích a dalších institucích.¹⁴

Doposud ovšem nebylo využito pramene, jakým jsou již zmiňované a citované průvodcovské texty. V této studii autor pracuje se sylaby z období normalizace.¹⁵ V takových textech je dodržována jasná struktura a existuje totožný proces jejich sepisování. Jsou proto vhodným podkladem pro zamýšlenou analýzu.¹⁶ Jedná se o průvodcovské texty z objektů Bítov, Boskovice, Častolovice, Český Krumlov, Doudleby, Frýdlant, Krásný Dvůr, Kroměříž, Kuks, Litomyšl, Orlík nad Vltavou, Rychnov nad Kněžnou a Třeboň. Tyto sylaby byly vybrány s přihlédnutím k původu a kariéře majitelů konkrétních sídel a také s ohledem na míru a kvalitu dochování samotných textů.

Studie se ovšem nezaměřuje na konkrétní podobu výkladu průvodce na těchto objektech. Ten byl z logiky věci individuální, odvíjel se od konkrétní situace, osoby průvodce apod. Takto ostatně hovoří a uvažuje i prostředí, ve kterém texty vznikaly. Dohledový aparát už v 50. letech musel smutně konstatovat, že průvodci si text upravují podle sebe a některé pasáže, často právě ty ideově podbarvené, vynechávají.¹⁷ Právě z tohoto důvodu vznikla zároveň i závazná předmluva, kterou měli průvodci na objektech začínat svá vyprávění o konkrétním sídle. V úvodní řeči byly shrnuty veškeré klady vládnoucího režimu, a naopak docházelo k ostrému vymezování se vůči „*příživnické kastě*“ a dobám předcházejícím lidově-demokratickému zřízení.¹⁸

v proměnách věků, edd. T. Knoz – J. Dvořák, Brno 2011, s. 253–271; Jan ŽUPANIČ, *Šlechta a její obraz v moderní době*, in: Šlechta v proměnách věků, edd. T. Knoz – J. Dvořák, Brno 2011, s. 289–295; Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty u nás a v nás. Paměť a šlechta 20. století*, Praha 2012; David VENCLÍK, *Strážce historické paměti. Proměny vnímání Karlštejna v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2021. K otázce věrohodnosti popisu dějin například: Milena BARTLOVÁ (ed.), *Pop History. O historické věrohodnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her*, Praha 2003; Josef MÁRC a kol., *Mystifikace ve výuce dějepisu, mystifikace výukou?*, Ústí nad Labem 2010.

14 Srov. Jakub JARĚŠ – Čeněk PÝCHA – Václav SIXTA (edd.), *Jak vystavujeme soudobé dějiny. Muzeum v diskuzi*, Praha 2020; Bohumil MELICHAR – Tereza ARNDT, „*Komunistické haraburdí.*“ *Artefakty ze sbírek stranických muzeí v současných expozicích*, *Dějiny a současnost* 43, 2021, s. 33–36. Inspirativní je rovněž kniha Veroniky Rollové, která se zabývá otázkou významu Pražského hradu coby symbolu v období prvního dvacetiletí komunistické diktatury – Veronika ROLLOVÁ, *Pražský hrad na cestě ke komunistické utopii (1948–1968)*, Praha 2019.

15 Průvodcovské texty z období totalitního Československa jsou uloženy při NPÚ, konkrétně pak v příslušné knihovně Generálního ředitelství v Praze a také na Oddělení správy a prezentace mobiliárního fondu Generálního ředitelství NPÚ. V příslušných fondech se nachází na 170 textů různého rozsahu a kvality dochování.

16 Většina textů se dá zařadit k sylabům tzv. scénářového typu. Jsou tvořeny základní výkladovou částí a doplňujícím pravým sloupcem, který má úlohu poznámkového aparátu a měl umožňovat průvodcům případné rozšíření výkladu o nadstavbové informace. Srov. N. KUBŮ, *Metodika průvodcovské činnosti*, s. 48–56.

17 K. UHLÍKOVÁ (ed.), *Národní kulturní*, s. 53.

18 Srov. text předmluvy průvodců na státních hradech a zámcích z roku 1951, který sepsal zaměstnanec administrativní kanceláře Národní kulturní komise Pavel Hložek. Ten působil jako jeden

Následující řádky si tedy kladou za cíl zmapovat, jaké strategie prezentace šlechty byly v průvodcovských textech přítomné, v závislosti na jakých faktorech a co bylo používáno k legitimizaci takového obrazu.

Šlechtic vykořisťovatel

Ve všech zkoumaných textech je patrné, že výklad o šlechtě neměl být hlavním obsahem prohlídkových okruhů. Ty měly návštěvníky seznámit především s bohatým mobiliářem. Některé památky ostatně fungovaly spíše jako muzea nábytku a umění. Zmínky o šlechtě tak v sylabech nacházíme především tehdy, jedná-li se o významnější osoby, které zasáhly do našich dějin a jsou s objektem a místem bytostně spjaty.¹⁹

Jedním z nejobvyklejších negativních přívlastků, kterých se šlechtě v průvodcovských sylabech dostalo, je označení „vykořisťovatelská“. To ostatně konvenuje i s tím, jak na šlechtu názírala marxisticko-leninská historiografie a jaký jí věnovala zájem.²⁰ Veškerý majetek dle její premisy získala šlechta díky tvrdé práci a zručnosti poddaných, kterou si uzurpovala pouze pro sebe.

Tento narativ je konečně patrný i ze sylabu orlického zámku, který upozorňuje, že „vše, co v průběhu prohlídky uvidíte, netvořili poddaní pro sebe, ale pro majetnou společnost. Ta využívala zručnosti a dovednosti řemeslníků a neustále vybavovala sídla dostupným pohodlím a obklopovala se veškerou nádherou. Dávala tímto najevo svou nadřazenost.“²¹ Situaci kompletně dokresluje častolovický sylabus, když uvádí, že „svou velkou výstavností a bohatstvím výzdoby i vnitřního vybavení jsou tato nová feudální sídla výrazem růstu třídních rozporů a zvětšující se společenské propasti mezi renesanční šlechtou a poddanými.“²² Nejinak hovoří i průvodcovský text zámku Boskovice, když uvádí, že na vzniku bohatství „se podílely obrovské masy znevolených a poddaných lidí, jejichž životní podmínky většinou nedosahovaly ani existenčně nezbytné úrovně. Zatímco se mohl feudál reprezentovat desítkami místností v jednom i více zámeckých budovách zařízených s největším přepychem, musel se ujařmený nevolník spokojit s nejnuznějším ubytováním a permanentní bídou a hladem.“²³

z hlavních stranických ideologů při tomto orgánu. Ibidem, s. 151–152.

19 Srov. k problematice instalace interiérů ale také k průvodcovským textům zámku Žleby: Markéta SUROVCOVÁ, *Zámek Žleby: proměny prezentace a vývoje historických interiérů od konce 19. století do současnosti*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Pardubice 2014, zvl. s. 108–120.

20 Srov. Z. HAZDRA, *Šlechta ve službách*, s. 15–29; Eagle GLASSHEIM, *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*, Praha 2012, s. 233–237.

21 NPÚ, Knihovna generálního ředitelství (KGR), Orlický zámek, Orlický zámek, 1980, s. 7.

22 NPÚ, OSPMF, Častolovice, 1971, s. 1.

23 NPÚ, OSPMF, Boskovice, b. d., s. 13. Pro boskovický zámek se v rámci příslušného oddělení NPÚ dochovaly dvě varianty textů. V práci je užívána varianta sylabu bez datování. Z obsahu textu je však patrné, že pochází z období normalizace, jelikož odkazuje na zpřístupnění objektu 5. června 1975.

Opomenout v tomto případě nelze ani obligátní a mnohokrát zkoumaný mýtus šlechty jako cizího elementu, který jde ruku v ruce s narativem vykořisťovatele. Nemuselo se nutně jednat o nově příchozí šlechtu. Vratislav z Pernštejna se údajně po sňatku s Marií Manrique de Lara „*odcizil českému prostředí, naklonil panovníkovi a jeho víře, uzavřel bratrské sbory a podporoval jezuity.*“²⁴ Jako signifikantní se jeví i příklad severočeského Frýdlantu, kam po třicetileté válce přišla nová vrchnost. „*Feudálové, nyní ve směř cizinci bez vztahu k domácímu obyvatelstvu, vyřešili problém opuštěných polí tím, že intenzivněji, než tomu bylo před válkou, začali hospodařit ve vlastní režii.*“²⁵

Právě posledně jmenovaný případ nás dovádí ke zjištění, že nejčastěji je narativ vykořisťovatele uplatňován v souvislosti se šlechtou z období po bitvě na Bílé hoře, což ostatně koresponduje se zažitým mýtem o Bílé hoře jako národní tragédii.²⁶ Tou dobou přichází do českých zemí „*příslušníci cizích rodů, ti si z poražených Čech učinili svou kořist.*“²⁷

Celý obraz urozeného jedince jako uzurpátora moci a utlačovatele poddaného lidu je umocněn zmínkami o selských bouřích, které ilustrují pobělohorskou bídu a odpor nejnižších vrstev vůči vrchnosti. Pro příklad není nutné opouštět severní Čechy, stačí připomenout řasnického kováře Andree Stelziga, který se postavil do čela zdejší vzpoury v roce 1680.²⁸

Stelzig byl v prostorách frýdlantského zámku připomínán i v samostatné místnosti, v tzv. soudní síni, kde se odehrával i audiovizuální program, který měl návštěvníkům představit Andree Stelziga jako bojovníka za práva onoho *ujařmeného* lidu. Ne náhodou se také z německého Andree stává počestný Ondřej.²⁹

Kovář Stelzig podle textu dále „*nemohl snést příkoří, které ve stále větší míře deptalo okolní selský lid a jehož původci byli především gallasovští panští úředníci a svobodní rychtáři,*“³⁰ a stal se vůdčí osobností povstání a autorem stížného listu k císaři. Jak je z textu patrné, vinu na útlaku nenese jen šlechta, ale také její úředníci. Těm měla vrchnost naslouchat a důvěřovat, což druhým dechem dokládá i frýdlantský sylabus, když upozorňuje, že po smrti zdejšího pána vládne na panství Johana Emerenciána „*hou-*

24 NPÚ, OSPMG, Litomyšl, 1974, nečíslováno.

25 NPÚ, OSPMF, Frýdlant 1980, s. 12.

26 J. RAK, *Bývali Čechové*, s. 127–140; Idem – Vít VLNAS, *Druhý život baroka v Čechách*, in: Vít Vlnas (ed.), *Sláva barokní Čechie. Stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století*, Praha 2001, s. 13–60, zejm. 46–55.

27 NPÚ, KGŘ, Orlik nad Vltavou, 1980, s. 7.

28 Srov. Jaroslav ČECHURA, *Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*, Praha 2001, s. 80–90.

29 Srov. Milan SVOBODA, *Kovář Stelzig z Dolní Řasnice – hrdina bez bázně a hany. Historická realita 17. věku ve „výchovněvzdělávacím“ zpracování*, in: *Mystifikace ve výuce dějepisu, mystifikace výukou?*, ed. J. Märc a kol., Ústí nad Labem 2010, s. 152–180.

30 NPÚ, OSPMF, Frýdlant 1980, s. 9.

*ževnatá vdova, která se ve všem spoléhala na svoje bezohledné hejtmany.*³¹

I když tedy šlechta nemusela být přímým viníkem útlaku poddaných, za kterým stáli panští úředníci, přeci jen na její bedra dopadá to, jakými se obklopuje lidmi a nakolik jim naslouchá a nechává volnou ruku.

Na takovéto zmínky pak v textech navazují kontrastní pasáže, ve kterých sylaby představují nádherně zdobené místnosti zámků, které oplývají nejrůznějším bohatstvím. Vykořisťovatelská šlechta se měla věnovat především shromažďování tohoto bohatství a správu panství přenechávala úředníkům.

Příslowecná iluze zámku a podzámčí tak dostává konkrétní obrysy. Na některých objektech nepřímo, jinde je na tento rozpor upozorněno bez okolků. Jako příklad může posloužit text z Litomyšle hovořící o tom, že „s vybavením zámku cennými předměty kontrastoval příbytek poddaných. Ti vynaložili svoje síly na zkrášlení panských sídel, jim samotným pak nezbyval čas ani prostředky, aby si vytvořili slušné životní podmínky.”³² Nejinak mluví sylabus z východočeského Rychnova nad Kněžnou, jenž v 15. místnosti z celkových 19 zastavení zdejší expozice upozorňuje návštěvníka, že může „při pohledu z oken této místnosti vidět pod zámkem v údolí řeky Kněžny část starého podzámčí. Ještě dnes je v protikladu zámku a malých chalup dobře patrna třídní propast, která oddělovala životní prostředí šlechty a poddaných.”³³

Ne náhodou je v předchozích místnostech expozice posluchač seznámen s rozsáhlým mobiliářem, ve kterém je zastoupen barokní nábytek, obrazy holandských a jiných mistrů, mramorové sochy, tapisérie, porcelán apod. Závěrečné části průvodcovských textů se tak stávají místem, na kterém je sběratelská vášeň šlechty postavena vůči nuzným poměrům poddaných. Turista tak po dobu prohlídky vnímá a seznamuje se s krásou objektu, aby v závěru zjistil, čím byl tento přepych takřikajíc vykoupen.

Sběratelství se ovšem líčí i v jiném duchu. Na první pohled by se mohlo zdát, že je šlechta vnímána alespoň jako umělecky vzdělaná a vysoce kulturní. I v tomto případě může být ovšem návštěvník objektu vyveden z omylu. Pokud nahlédneme do průvodcovského textu z Častolovic, zjistíme, že průvodce má během výkladu upozornit na to, že „je nepochybné, že snaha tehdejší šlechty, její umělecké záliby a často i nekritická honba za vnější nádhrou a pompou, bez dostatečně vytříbeného vkusu, vedla k málo náročnému výběru. Proto sbírky nezůstaly v naprosto původním uspořádání.”³⁴

Výjimku v tomto ohledu tvoří ty pasáže textů, které seznamují návštěvníka s českým národním obrozením. V těchto případech se šlechtě dostává kladných přívlastků. Jak

31 Ibidem, s. 25.

32 NPÚ, OSPMF, Litomyšl, 1974, nečíslováno.

33 NPÚ, KGR, Rychnov nad Kněžnou, 1981, nečíslováno.

34 NPÚ, OSPMF, Častolovice, 1971, s. 3.

ovšem upozorňuje častolovický text, bylo tomu tak proto, že „*politicky a hospodářsky slabá a málo početná buržoazie utlačeného národa nemohla ještě sehrát hlavní úlohu při formování novodobého českého národa.*“³⁵

V tomto kontextu je následně představen i František hrabě Šternberk coby milovník umění a zakladatel několika významných vlasteneckých spolků. Opomenuto není ani jeho mecenášství při zakládání Muzea království českého, kterému věnoval „*značnou částku peněz a muzeu daroval též svou numismatickou sbírku.*“³⁶

Text dále připomíná jeho přátelství s Josefem Dobrovským a Františkem Palackým, kteří sehráli důležitou roli v rámci obrozeneckého úsilí. Závěrem je ovšem k osobnosti hraběte uvedeno, že „*byl tedy významnou osobností této epochy našich národních dějin, i když si musíme být vědomi toho, že úloha české historické šlechty byla dána specifickou situací našich národů a že tato šlechta stála na pozicích v podstatě už překonaného feudálního vlastenectví.*“³⁷

Hrabě Šternberk je v průvodcovském textu tedy líčen veskrze kladně, přesto ovšem nechybí zmínka o tom, že tuto pozitivní úlohu sehrál jen díky příhodné konstelaci ve společnosti. Na paměti musíme mít rovněž i fakt, že sylaby upozorňují pravidelně i na to, že šlechta sice držela obrovský majetek, ten ovšem vycházel z práce poddaného lidu. František Šternberk tak vlastně jen vrátil to, co dříve vytvořil ujařmený lid.

Podobně jako hrabě Šternberk sehrál kladnou úlohu i František Antonín Libštejnský z Kolovrat. Rychnovský sylabus o něm píše jako o spoluzakladateli Národní muzea, „*kterému odkázal knihovnu v počtu 35 000 svazků.*“³⁸ Následně je zmiňován i příbuzný Františka Antonína Hanuš Krakovský z Kolovrat, „*který v r. 1855 poskytl Boženě Němcové 250 z. na cestu na Slovensko. Němcová ho vykreslila jako idealizovanou postavu českého šlechtice v Pohorské vesnici.*“³⁹

I v tomto případě je znovu problematické, jak moc lze mecenášství vnímat jako čistou zásluhu šlechty. V případě Hanuše Krakovského navíc text vyznívá tak, jako by si svým darem vykoupil to, že o něm bude Němcová psát kladně. Ba dokonce idealizovaně, což samo o sobě musí znamenat, že realita šlechtického života nebyla zdaleka tak idylická.

O poznání horšího obrazu se dostává v rámci dlouhého 19. století Schwarzenbergům, což ostatně plyne z již dříve zmiňovaného narativu o cizí šlechtě. Významnou událostí této doby bylo podle kroměřížského průvodce zasedání Kroměřížského sněmu, ten „*znamenal výrazný mezník v dějinách českého národa a sehrál svou roli taktéž v evropské historii. Především přinesl definitivní konec epochy feudalismu v českých ze-*

35 Ibidem, Metodické pokyny, s. 3.

36 Ibidem.

37 Ibidem.

38 NPÚ, KGŘ, Rychnov nad Kněžnou, 1981, nečíslováno.

39 Ibidem.

*mích, podpořil a urychlil proces národního probuzení a na Moravě navíc ochromil zdejší reakční separatismus.*⁴⁰

Tuto významnou událost měl ovšem negativně ovlivnit kníže Felix Schwarzenberg, rádce císaře Františka Josefa I. Právě z jeho podnětu „rozpustil císař v březnu 1849 říšský sněm.“⁴¹ Opět jsme tak pohledem průvodcovských textů svědky toho, jak cizí šlechta, stará opora trůnu, negativně ovlivňuje koloběh českých dějin, působí zpátečnický a brání společenskému pokroku v přechodu od feudalismu ke kapitalismu a následně socialismu.⁴²

Podobné svědectví přináší i text z Orlíku nad Vltavou, když uvádí, že „i v této době plní Schwarzenberkové aktivně spolu s ostatními příslušníky šlechty svou úlohu. Setkáváme se s nimi při potlačování povstání za národní sebeurčení ve Vídni, Uhrách, Sedmíhradsku, Haliči a zejména v Rakouskem okupované Itálii.“⁴³

Vraťme se ale ještě do Častolovic, kde se rod Šternberků zasadil nejen o vznik rozsáhlé umělecké sbírky, ale také o stavební úpravy zdejšího sídla. Jejich stavební počiny v 19. století ovšem nejsou hodnoceny nikterak kladně, „jen málokdy vykazovaly vyšší uměleckou úroveň.“⁴⁴ Ba co víc, „tyto úpravy porušily původní funkční hierarchii a rovnováhu stavebních hmot, relativně tím byl snížen význam a umělecká účinnost hlavních křídel s arkádami a renesančními freskami. Nová věžní dominanta je dokladem toho, že společenská třída v době regrese a odchodu z jeviště dějin není schopna obohatit stávající urbanistické a architektonické celky o výrazné prvky, které by bylo možno považovat za umělecký přínos.“⁴⁵

Pro potvrzení těchto stereotypů je možné nahlédnout i do sylabu litomyšlského zámku. I zde je šlechta prezentována jako povrchní, při prohlídce tzv. dámské ložnice snad až jako odpudivá. Průvodce poukazuje na fakt, že se „hygienu stala okrajovou záležitostí. Šlechta se zajímala o spoustu jiných věcí, např. módu, zábavy, hry. Péči o zevnějšek věnovala pozornost jen po stránce vzhledu. Místo vody nastoupil parfém a pudr. Za umyvadlo s vodou nebo klozet se panstvo stydělo.“⁴⁶

Než tuto část uzavřeme, je potřeba připomenout ještě jednu důležitou stylizaci šlechtice, a sice jako člověka, který upírá vzdělání svým poddaným. Takový měl být i Adam František ze Schwarzenbergu – „typický barokní feudál, který nebyl nakloněn lidu

40 NPÚ, OSPMF, Kroměříž, b. d., s. 9.

41 NPÚ, KGŘ, Český Krumlov, 1980, s. 34.

42 Srov. V sylabu z Třeboně najdeme podobnou zmínku zdůrazňující nepokrokovost šlechty: „Město živořilo ve stínu schwarzenberského panství a velkostatku, který byl odpůrcem zprůmyslnění města a okolí.“ NPÚ, KGŘ, Třeboň, 1980, s. 20.

43 NPÚ, KGŘ, Orlík nad Vltavou, 1980, s. 24–25.

44 NPÚ, OSPMF, Častolovice, 1971, s. 4.

45 Ibidem.

46 NPÚ, OSPMF, Litomyšl, 1974, nečíslováno.

*a byl prý toho názoru, že poddaní nemají mít velké vzdělání, neboť čím prý jsou vzdělanější, tím méně jsou ochotni poslouchat a pracovat pro svou vrchnost.*⁴⁷ Tento odsudek knížete Schwarzenberga byl už klasicky doplněn a umocněn o pasáž, která vypisovala, jaké všechny robotní povinnosti měli schwarzenberští poddaní.⁴⁸

Jak jsme sami mohli na několika příkladech vidět, šlechta je vykreslována jako stav, který na úkor svých poddaných shromažďuje majetek, aniž by ovšem byla schopna docenit a pochopit jeho hodnotu. Jde jí pouze o věci povrchní. Díky tomu se mezi prostým lidem a urozenými jedinci rozevírají nůžky, což má podle dobové interpretace vést až k selským bouřím.

Texty pro takovouto prezentaci urozené vrstvy společnosti povětšinou používají kontrastu, kdy proti sobě staví bohatě vybavené zámecké pokoje a nuzné chaloupky v podzámčí. Důležitou roli také stále hraje otázka šlechty domácí versus cizí. Nově přichází šlechta podle textů nemá vztah ke zdejšímu obyvatelstvu a do českých zemí přichází pouze za účelem zisku a brání jakémukoliv pokroku.

Šlechtic v lepším světle

Jak jsme mohli vidět výše, v průvodcovských textech z období normalizace najdeme i kladné zmínky o šlechtě a jejich činech, a to především v souvislosti s českým národním obrozením. Jedná se však o zcela ojedinělé případy.

Jednou z výjimek je osobnost Petra Voka, kterého hodnotí například sylabus z Třeboně. Dokumenty vystavené v tehdejší třetí části expozice zámku totiž *„naznačují, že Petr Vok nebyl zdaleka jen nespoutaným uživatelem života, ale i starostlivým vládařem, státníkem a vojevůdcem.*⁴⁹

Třeboňský sylabus z roku 1980 Petra Voka obecně staví do lepšího světla, vymezuje se i vůči modernímu zpracování jeho osoby, když u tématu fraucimoru upozorňuje na to, že tento *„nebyl žádným harémem Petra Voka, jak se líčí ve filmech.*⁵⁰ Kladný obraz

47 Ibidem, s. 29

48 Srov. *„Údaje o robotě: poddaní měli předepsanou roční robotu 816.556 dní tzv. potažní roboty, tj. s jedno až čtyřspřežím koní nebo volů a 689.269 dní pěší čili ruční roboty. Tato roboty se celá nevykonávala, neboť jí nebylo ani tolik zapotřebí. Fakticky se robotovalo 176.000 dní potažní a 230.000 pěší roboty, ostatek se nahrazoval peněžitým platem.“* NPÚ, KGŘ, Český Krumlov, 1980, s. 28. Obligátní výčet robotních povinností bez uvedení do kontextu nabízí i častolovický sylabus: *„Celková roboty na zdejších panstvích dosáhla ve svém vrcholu do roka přes 18.000 dní potažní a 56.108 dní roční roboty. V 18. století činil celkový roční důchod častolovické vrchnosti více než 16.000 zlatých rýnských ročně – což se rovná přibližně 5.000 000 československých korun.“* Celý popis v tomto případě umocňuje i přepočtení na aktuální měnu. NPÚ, OSPMF, Častolovice, 1971, s. 11. Podobně například v sylabu státního hradu Bítova: *„Cena výzbroje rytíře nebyla nijak malá. Celé brnění včetně pro koně stálo asi půl milionu Kčs.“* NPÚ, OSPMF, Bítov, b. d., s. 10.

49 NPÚ, KGŘ, Třeboň, 1980, s. 15.

50 Ibidem, s. 14. Srov. v roce 1970 natočil režisér Karel Steklý film *Svatby pana Voka*, o devět let později pak další film *Pan Vok odchází*. NPÚ, KGŘ, Český Krumlov, 1980, s. 9.

Petra Voka se vyskytuje i na zámku v Českém Krumlově, kde je připomenuto, že po bouřlivém mládí „*zvázněl a svědomitě pečoval o rodový majetek.*“⁵¹ Mimo toho také po svém bratrovi převzal i „*dluhy, které musel postupně splácet z prostředků, které získal z prodeje některých svých panství. V politické činnosti nebyl tak úspěšný jako Vilém, protože nebyl katolíkem.*“⁵²

Nabízí se otázka, proč byl Petr Vok líčen v tak dobrém světle, což se oproti jiným raně novověkým šlechticům jeví jako dosti neobvyklé. Lze uvažovat tak, že ho do lepšího světla stavěly jeho nekatolické postoje a příslušnost k Jednotě bratrské. Nežil také v období po Bílé hoře, kdy byla šlechta vyobrazována veskrze negativně sama o sobě.⁵³ Jednalo se rovněž o oblíbenou postavu co do literárního a filmového zpracování. To všechno tak mohlo přispět k jeho dobrému obrazu oproti ostatním příslušníkům urozených rodů. Za povšimnutí také stojí, že dluhy splácel díky prodeji majetků, nikoliv za přičinění práce poddaného lidu.

Zastavme se ještě alespoň na chvíli u osoby bratra Petra Voka, Viléma z Rožmberka, který už byl zmíněn v souvislosti s dluhy, které za něj mladší sourozenec po jeho smrti splácel. Ve Vilémově době byl zámek upravován, což vyžadoval jeho vysoký sociální status coby dvořana Rudolfa II. Podle sylabu měl prý také velký životní rozhled, ale bohužel se „*dával po léta klamat pochybnými alchymisty a vyslovenými podvodníky.*“⁵⁴ Navíc měl být „*také přesvědčen o tom, že dějiny rodu sahají až do římských dob a že rod má stejný původ jako italští Orsiniové.*“⁵⁵

Vilém je tak vyobrazěn jako důvěřivý a naivní člověk, který věří pochybným existencím, ale rovněž i fantaskním představám o původu svého rodu. Průvodcovský text, který dříve zmiňoval reprezentační snahy Viléma v podobě přestavby sídla, už nijak nereflektuje, že i tvorba rodové pověsti patřila k reprezentačním praktikám šlechty.⁵⁶ Kontrast mezi bratry je zde tedy bezesbytku patrný.

Krátkou zmínku si v tomto kontextu zaslouží i Václav Pětipeský z Chýš, kterého jen mimochodem připomíná sylabus zámku v Krásném Dvoře. Jak stojí v textu samotném, nebylo cílem jeho autora zahlcovat návštěvníky zámku informacemi o zdejších majitelích. „*Nebudeme Vás zatěžovat výčtem šlechtických rodů, jimž panství v minulosti patřilo, upozorníme jen na rod Kolovratů a zejména pak na Václava Pětipeského z Chýš,*

51 Ibidem, s. 8.

52 Ibidem, s. 9.

53 Jako příklad z téhož sylabu může posloužit osoba Jana Oldřicha z Eggenberka, kterému je vytykána účast na jednání o popravě „*českých pánů na Staroměstském náměstí v roce 1621*“. Jeho obraz nevytěžila ani zmínka o tom, že „*jako velmi zámožný člověk půjčoval císaři peníze, které mu císař nemohl splatit, a místo toho mu v roce 1622 postoupil své panství*“. Ibidem, s. 24–25.

54 Ibidem, s. 7.

55 Ibidem.

56 Ibidem.

*který ve druhé třetině 16. století proslul jako udatný válečník. Jako pozdější odpůrce krále Ferdinanda I.*⁵⁷ Nabízí se předpoklad, že je Václavu Pětipeskému věnována pozornost pro jeho antihabsburské tendence a nekatolickou víru, podobně jako tomu bylo u Petra Voka z Rožmberka.

Jako poměrně specifický se jeví také obraz Františka Antonína Šporka, o kterém hovoří průvodcovský text z hospitálu v Kuksu z roku 1974. I v jeho případě můžeme v textu nalézt řadu kladných přívlastků. Zmiňován je hned na druhé straně sylabu, a to vcelku neutrálně, kdy má průvodce upozornit na to, že „*panské sídlo v Kuksu mělo Šporkovi sloužit k reprezentaci.*“⁵⁸ Následně průvodce představuje Františka Antonína Šporka jako milovníka umění. Oproti výše naznačené praxi ovšem sylabus dále uvádí, že „*Šporkovi nesloužilo umění pouze k výzdobě sídel. Stalo se mu prostředníkem v boji proti zlořádu tehdejší společnosti.*“⁵⁹ Jarmila Netková, která je u textu uvedena jako autorka, dále uvádí, že byl Špork stoupencem jansenismu. Tento pojem pak v textu vysvětluje následovně: „*Jansenisté se snažili o soužití katolické a protestantské víry. Tím samozřejmě oslabovali vliv katolické církve, především jezuitů. Proto se Špork často dostává do sporu s jezuitským klášterem v nedaleké Žírči.*“⁶⁰ Následuje zmínka o tom, jak byl tento jeho postoj vnímán tehdejší vládnoucí společností: „*...byl trnem v očích vídeňskému císařskému dvoru. Dvůr měl strach, aby se myšlenky nedostaly mezi poddaný lid a menší feudály, kteří by pak odpírali poslušnost.*“⁶¹

Budovatel zdejšího komplexu je popisován jako progresivní a tolerantní člověk, který vedl spory s jezuitu a byl si vědom složitosti své doby. Tento obraz doplňují i samotné zmínky o účelu stavby. Na tomto místě už ovšem začíná být patrný i mírně kritický tón. „*Hospitálem v Kuksu stavěl Špork na odiv svoji charitativnost. Ke stavbě a zařízení hospitálu ho vedlo jeho výjimečné postavení ve společnosti, jeho životní filosofie a v neposlední řadě také nepevné zdraví.*“⁶² O dvě stránky dále dochází k opakování podobných závěrů, ale zároveň také k radikální změně jeho obrazu: „*František Antonín Špork se zapsal do dějin našeho zdravotnictví a sociální péče. Stavěl lázně, podporoval řádové nemocnice a zakládal hospitály. K založení hospitálu vedla Šporka především láska k bližnímu, kterou považoval za šlechtickou povinnost svého stavu.*“⁶³ Na to konto ovšem sylabus kontrátně a přísně zmiňuje, že se nejednalo o „*pomoc nemocným a chudým lidem v jejich bídě. Existence hospitálu spíše prohlubuje rozpory mezi poddanými a šlechtou.*“⁶⁴

57 NPÚ, KGŘ, Krásný Dvůr, 1983, s. 1.

58 NPÚ, KGŘ, Hospitál Kuks, 1974, s. 2.

59 Ibidem, s. 4.

60 Ibidem, s. 6.

61 Ibidem.

62 Ibidem, s. 5.

63 Ibidem, s. 7.

64 Ibidem.

Vše graduje notickou o kapacitě zdejšího zařízení: „Z nízkého počtu [lůžek – pozn. autora] je *patrná ukázková a na obdiv stavěná charitativnost, která více prospívala Šporkovu sebeuspokojení a reprezentaci než nepatrné části poddaných, kteří pro něho dříve pracovali.*“⁶⁵ Je tedy patrné, že i přes dobrý obraz Šporka jako milovníka umění a jansenisty, neušel ani on odsudku jako šlechtic, který nedbá na dobré životní podmínky poddaných. A pokud ano, tak jen na oko. Syllabus ostatně dále uvádí, že „*dříve byla tato péče určena [lázeňská – pozn. autora] pouze bohatým a poddaní byli ponecháni libovůli své vrchnosti. Špork patřil ve své době k výjimkám. Jeho kukské lázně měly však především sloužit šlechtě.*“⁶⁶

Ve všech výše rozebraných příkladech je tak patrné, že se šlechtický obraz vydal kladným směrem především v případech, kdy se jednalo o nekatolicky smýšlející jedince, kteří případně navíc vystupovali proti vládnoucím poměrům. Katolická církev, často zastoupená zmínkami o jezuitech, je tak pasována do veskrze negativní pozice, vůči které výše zmínění jedinci tak či onak vystupovali. Tento poznatek ostatně koresponduje i s faktem, že katolická církev byla v době totalitního Československa stále vnímána jako významný nepřítel na rozdíl od šlechty, se kterou už nebylo potřeba natolik aktivně bojovat.⁶⁷ Posledním příkladem nám v tomto ohledu může být úryvek z litomyšlského textu, který hovoří o Lukáši Pakostovi, který byl zdejším vůdcem selské rebelie a po jejím potlačení byl popraven. Na to konto si má návštěvník povšimnout „*popravčího meče a krucifixu. Poddaný neměl na vybranou – buď vymění kalich či vzdor proti panstvu za krucifix, nebo ho čeká popravčí meč.*“⁶⁸

* * * * *

Jak je z výše uvedených příkladů patrné, obraz šlechty v průvodcovských textech je veskrze negativní. Pokud je šlechta zmiňována, jedná se především o negativní komentář, který souvisí s všudypřítomným *vykořisťováním* a útlakem nejnižších vrstev za účelem obohacení sebe sama. Ruku v ruce se zneužíváním práce poddaných jde také zdůraznění jejich role, coby potlačovatelů nekatolické víry.

Neméně závažné jsou i pasáže, které dokládají nepokrokovost šlechty. Ta pouze shromažďuje majetek vzniknuvší z práce poddaného lidu, ale sama kulturní není, ba naopak. Má povrchní vlastnosti a důležité pro ni je pouze pozlátka. Pokud už udělá

65 Ibidem.

66 Ibidem, s. 9.

67 Srov. D. NEČASOVÁ, *Obrazy nepřítele*, s. 131–157.

68 NPÚ, OSPMF, Litomyšl, 1974, nečíslováno. Na tomto konkrétním místě je stále jasně patrný ideologický apel na období husitství. Srov. Jan RANDÁK, *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015, zvl. s. 176.

některé kladně hodnotitelné kroky, je k tomu donucena dobou či okolnostmi a v konečném důsledku tak činí jen s vidinou vlastního prospěchu a sebereprezentace.

Každé pravidlo mívá i své výjimky. V případě jinak negativního obrazu šlechty se jedná o nekatolicky smýšlející jedince, kteří vystupují proti panovníkovi a jeho dvoru či například proti jezuitům. I u těchto jednotlivců ovšem najdeme upozornění na jejich záporné vlastnosti.

K takovému vykreslování šlechty je pak v sylabech použito několik vcelku jednoduchých nástrojů. Nejčastěji může badatel narazit na prosté kontrastování textu, kdy je na jedné straně popisováno nezměrné bohatství a krása prostředí, ve kterém šlechtic žil, a na druhé straně pak jeho zaostalost, povrchní jednání, někdy až odmítání hygieny, především ale životní úroveň poddaných. Tyto kontrastní zmínky jsou pak navázané na určitou eskalaci v průvodcovských sylabech, kdy má průvodce nejdříve ve velké míře upozorňovat na mobiliář a výzdobu prostor, následně má de facto znenadání směřovat pozornost k nuzným příbytkům poddaných a jejich robotním povinnostem.

Tato dichotomie zpodobněná v příslovečném zámku a podzámčí, kalichu a krucifixu nebo v období chátrání a časech rekonstrukcí celkem jasně napovídá, že šlechta má být prezentována jako zpátečnická třída s negativními vlastnostmi, které jsou v protikladu k zásadám a jednáním socialistického státu a člověka. Pokud už je o šlechtě potřeba na památkách mluvit, měl by tak příslušný sylabus činit vždy s poukazem na to, že by se urozená třída nikdy nedostala na vrchol moci bez práce utlačovaného poddaného lidu. Jedině takový průvodce může ostatně sehrát onu klíčovou výchovně-vzdělávací úlohu, jaká se od něj očekává během prohlídek domácích hradů a zámků.

Obr. 1: František Antonín Špork, majitel hradištského panství.⁶⁹

⁶⁹ Zdroj: Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=Franti%C5%A1ek+anton%C3%ADn+%C5%A1pork&title=Special:MediaSearch&go=Go&type=image> [13.03.2023].

Obr. 2: Vratislav z Pernštejna, majitel litomyšlského panství.⁷⁰

⁷⁰ Zdroj: Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=Vratislav+z+Pern%C5%A1tejna&title=Special:MediaSearch&go=Go&type=image> [13.03.2023].

Autor | Author

Michal Nguyen

Katedra historie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 10, 779 00 Olomouc

Česká republika

michal.nguyen01@upol.cz

ORCID 0000-0002-6542-2314

Mgr. Michal Nguyen (* 1996) je doktorandem na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Věnuje se dějinám raného novověku, především dějinám šlechty a šlechtické reprezentaci.

Summary

The Image of the Nobility in the Syllabus of Czech Castles and Chateaux from the Normalization Period

The subject of the study is the analysis of the image of the nobility in the normalization guide texts of Czech castles and chateaus. These monuments played a significant educational role in the period under study. Research into the image of the nobility and the strategies of presentation of this social class is still relevant in view of current social issues and public debate. The source material was the guide texts from thirteen monuments. Narratives about members of noble families were revealed in these syllabi. The most common image is the portrayal of the nobleman as an exploiter of the subject people, who, especially after the Battle of White Mountain, suffered under the oppression of a superficial and power-hungry nobility. The latter, according to the syllabus, merely accumulated property, hindered progress in society and restricted the subjects in their religious and other rights. Noble individuals were also described positively in the texts, but only to a limited extent. Most of these were cases of non-Catholic nobles from the pre-White Mountain period. A significant factor was also possible disagreement with the actions of the monarch or with the representatives of the Catholic Church. Once a positive image of the nobleman has been built up, a note is usually followed by a comment on the appropriate circumstances that enabled and led to his good role in historical events. The syllabus also stresses the point that it should be obvious during the tour that all the possessions and any laudable achievements of the nobility are based solely on the labour of the subject people, without whom this once ruling class could not have functioned. Contrasting descriptions are often used in guidebook texts to create an image of the nobility. Attention is also paid to the enumerations of the nobility's possessions, which are then followed by accurately illustra-

ted examples of the poor living conditions of the serfs. The texts also juxtapose proxy symbols such as the castle and the sub-castle, or the chalice and the crucifix, thus widening the gap between these people and the nobility. Thanks to these hitherto neglected sources, it is possible to analyse the strategies used by the communist regime in the educational process during visits to domestic monuments that became the destination of school expeditions and tourists.